

Conscience: „Een gekeerde kazak’’?

Het andere „Wonderjaer’’

J. VAN BERGEN

In een brief van 9 februari 1843 schrijft de Antwerpse letterkundige Pieter Frans van Kerckhoven aan zijn vriend Ferdinand Augustijn Snellaert: „Hebt gy de tweede uitgaef van het Wonderjaer al gezien? Het is een omgekeerde frak’’¹. Op Snellaert moet die uitspraak wel enige indruk hebben gemaakt. Meer dan zeven jaar later immers krabbelt hij, op de achterkant van een kladbrief, een paar regels als voorproef van de satirische sketches die hij vanaf 1856 in de Gentse *Beurzen-Courant* laat verschijnen. Het gaat daarbij om korte dialogen tussen „De meester’’ en „De leerling’’. In 1850 is er nog maar de aanzet tot zo’n vraaggesprek en antwoordt de leerling op ’s meesters vraag „Wie is Conscience?’’ — „Een gekeerde kazak’’².

De aanleiding tot het vrij forse oordeel van Van Kerckhoven en tot de echo van Snellaert daarop is bekend. Kort samengevat komt ze hierop neer. 1842 brengt een merkwaardige kentering in het privé-leven en de literaire carrière van Conscience. De auteur is inmiddels gehuwd en aangesteld als griffier van de Antwerpse Academie en de voorwaarden lijken aldus vervuld voor een rustiger burgerlijk bestaan. Op aansporing van priester J.B. Buelens en de Mechelse censor Van Hemel stemt hij erin toe zijn eerste werken te „zuiveren’’. Dat gebeurt met het oog op de hem beloofde aankoop ervan voor de gevangenisbibliotheken, maar in feite ook om ze voor het katholieke publiek waarop hij aangewezen is, volledig aanvaardbaar te maken³. In *De Leeuw van Vlaenderen* (1838) beperkt hij zich daarbij tot een paar vrij onschuldige schrappingen, maar het een jaar eerder verschenen *In ’t Wonderjaer* (1837) wordt heel wat hardhandiger aangepakt: het romantische verhaal over de strijd van de geuzen wordt geheel in Roomse zin omgebogen.

Het ligt voor de hand dat in de literatuur over Conscience aan dit „incident’’ herhaaldelijk een meer dan gewone aandacht is besteed, zij het dan vrijwel altijd in een ruimer verband. Wel heeft o.m. de pionier van het Conscience-

1. A. JACOB, *Briefwisseling van, met en over Hendrik Conscience 1837-1852*, 2 dln., Gent, 1913-1918, dl. 2, p. 128.

2. A. DEPRez, *Briefwisseling van Dr. Ferdinand Augustijn Snellaert*, 2 dln., Gent, 1977-1978, dl. 1, p. 15 en p. 181.

3. J. VAN BERGEN, „Hendrik Conscience: pluralist avant la lettre’’, in: *Boek en bibliotheek*, II (1983), 8, p. 173.

onderzoek, Eugeen de Bock, er ooit een afzonderlijke bijdrage aan gewijd⁴. Een enkele keer vormde het *Wonderjaer*-incident ook het onderwerp van een academische verhandeling⁵. Het vrij summiere tekstonderzoek waarvan onderhavige bijdrage de neerslag is, heeft dan ook alleen tot doel een aantal bouwstenen aan te brengen voor een uitvoeriger en meer diepgaande inhoudelijke en stilistische ontleding.

Als we Conscience zelf mogen geloven, loont een dergelijke vergelijking overigens nauwelijks de moeite. In 1881 verklaart hij aan de Frans-Belgische auteur Georges Eekhoud immers onomwonden: „Les changements qu'il — bedoeld is de censor Jean Baptiste van Hemel — me demandait d'y introduire n'étaient guère importants pour moi; ils n'entamaient pas le caractère essentiel de l'œuvre. Ainsi les héros du roman étaient des Gueux; les traîtres et les bourreaux des Espagnols, des catholiques; — il fallait, pour que le livre ne fut pas dirigé contre la religion, que de nobles sentiments, des idées sages, fussent exprimés aussi par un personnage orthodoxe, de préférence un prêtre. In 't *Wonderjaar* accordait avec un certain parti pris le monopole de tous les héroïsmes et de toutes les vertus aux conspirateurs gueux. Je consentis à la création d'un nouveau personnage: ce fut le père François de l'édition nouvelle et de toutes celles qui ont suivi. Puis, enfin, je remplaçai dans la célèbre ronde de l'époque, le *Sa pater kiest*, qui ferme le volume, le mot *kussen* par *groeten* dans le passage suivant:

Gij moet mij driemaal *kussen*,
eer gij van hier moogt gaan.

Voilà les seuls changements qu'on me demanda et auxquels je consentis parcequ'ils ne parurent pas de nature à altérer l'idée de l'ouvrage. Grace à ce léger compromis, à cette concession de forme plutôt que de fond, mon *Wonderjaar* et mon *Lion de Flandre* purent affronter l'examen des lecteurs les plus rigides et être remis sans danger entre les mains de la jeunesse.”⁶

Het is duidelijk dat Conscience hier tracht de kwestie te minimaliseren. De werkelijkheid ziet er nochtans heel anders uit. De aangebrachte wijzigingen zijn inderdaad niet alleen overtalrijk, ze zijn vaak ook van ingrijpende aard. Daar is verder het feit dat in de tweede en volgende uitgaven de inleiding is weggelaten, en dat is wel bijzonder jammer. „De inleiding van Het *Wonderjaar* — aldus Frans van Passel — is één van de allereerste documenten uit de Vlaamse Beweging en een gloeiend en overtuigend pleidooi voor het gebruik

4. E. DE BOCK, „Het gewijzigde *Wonderjaar*”, in: *Spiegel der Letteren*, VII (1963), 3, pp. 220-224.

5. G. BOECKX, *Vergelijking van „In 't Wonderjaar” (1837) en „Het Wonderjaar” (1843) van Hendrik Conscience*, diss. K.U. Leuven, 1974.

6. P. DE MONT, *Hendrik Conscience*, Brussel, 1912, pp. 180-181.

van onze eigen taal in de literatuur''⁷. Het loont dan ook beslist de moeite, die inleiding even van naderbij te gaan bekijken.

Conscience begint met erop te wijzen, dat alle cultuurtalen even mooi en functioneel zijn, even „schoon en machtig'' voor „onverbasterde inboorlingen'' die ze als moedertaal hanteren. Dat cultuurtalen desalniettemin onderling sterk verschillen — en de auteur volgt hier duidelijk Herder — komt doordat de taal een uiting is van de volksaard. Datzelfde jaar (1836) zou een van Conscience's kennissen uit zijn Dendermondse tijd, de dichter Prudens van Duyse, trouwens als mede-oprichter fungeren van het genootschap „De Tael is gansch het Volk''.

Uit die stelling van Herder — de taal is de uiting van de volksaard — trekt Conscience nu twee conclusies, nl.: men vindt een vreemde taal niet zelden „wansmakelyk'', en dat is — aldus de auteur — „vergeeflyk''; maar ook: wie zijn eigen taal verloochent, verloochent zijn volksaard, en dat is „verachtelyk'': het zijn „bastaerden'' die dat doen. Waarom verloochenen zij hun moedertaal? Ze vinden die „te hard om ons eene zachtvloeiende Letterkunde te bezorgen'', ontoereikend om „innerlyke aendoeningen te vertalen'' en tenslotte ook „niet geschikt voor de muzyk''.

Conscience tracht die bezwaren nu punt voor punt te weerleggen. Het Engels bestempelt hij daarbij als „eene der wanluidendste talen van Europa'', het is „met bastaerdwoorden bezwangerd'' en levert „niet dan onaengename klanken'' op. Toch heeft het een luisterrijke literatuur. „Waarom zou dan het Vlaemsch, dat oneindig zachter is, niets tot eene Letterkunde opleveren?'' „De Teutonische Talen'', m.a.w. het Duits en het Nederlands, zijn daarenboven „de rykste aller levende talen''. En dat ook onze taal geschikt is voor liederteksten, lijdt wel geen twijfel. Alleen blijken de „vlaemschgeboorne'' componisten „niets of weinig van den aerd der volksspraek te kennen''.

In 't Wonderjaer nu is bedoeld als een roman, maar dan niet als een Franse roman, „waerin Godsdienst en eer aen een' staek gebonden, en door de vrye ondeugd gebrandmerkt worden: waerin moord en egtbraek verschooning vinden''. In dit boek worden alleen „zuivere gevoelens'' verheerlijkt. Dat heeft de auteur overigens niet belet over enige tonelen „de vrye verwe'' te smijten. De verklaring hiervoor is — aldus Conscience — „dat ik niet voor kinderen, maer wel voor mannen geschreven heb''.

Maar waarom dan uitgerekend een roman? — „In dit slach van schriften alléén, kan de tael, door het afschilderen van allerley tafereelen, in hare fynste vormen gebruikt worden. Want wat is er wyder en ryker dan de beeldingskracht der menschen! De Duitschers, Franschen en Engelschen, hebben den middel der schilderende letterkunde, als den krachtigsten tot den voortgang

7. F. VAN PASSEL, „Over het Wonderjaer'', in: *Tweemaandelijks Kontaktblad voor de leden van de Marnixring*, nr. 67 (sept.-okt. 1983), p. 4.

der tael gebruikt; en hebben ook hunnen arbeid ten volle bekroond gezien''⁸.

Maar de tweede en volgende uitgaven verschillen van de eerste niet enkel door het ontbreken van de inleiding. Er zijn ook nog ontelbare andere verschillen⁹. Zo worden bijvoorbeeld alle verwijzingen naar kardinaal G r a n v e l l e geschrapt. Die verwijzingen waren nochtans bij uitstek relevant. Na het vertrek van Filips naar Spanje was precies deze Granvelle immers een van de invloedrijkste raadgevers van de landvoogdes geweest, iets waardoor de Nederlandse edelen zich achtergesteld voelden. Hun verzet hiertegen nam nog sterk toe, toen Granvelle door Filips benoemd werd tot de eerste aartsbisschop van Mechelen, waarop de paus hem — in 1561 — prompt tot kardinaal verhief. Granvelle werd dan ook van lieverlede beschouwd als dé vertegenwoordiger van het Spaanse systeem, zodanig zelfs dat de twee partijen ook lang na zijn vertrek (in 1664) nog altijd *kardinalisten* en *anti-kardinalisten* werden genoemd.

„Hy ziet er een weinig kardinaelsch uit'' (IW 7) wordt dan ook: „Hy ziet er een weinig spaenschgezind uit'' (2/3).

„Granvelle tergt ons nog uit het midden van Spanje!'' (IW 16) valt weg.

Ook in het zesde hoofdstuk, waar hij in de eerste uitgave om de haverklap opduikt, gaat deze Granvelle gewoon de mist in. Daarvoor moet zelfs het getuigenis van Valdès ten opzichte van Godmaert worden gewijzigd.

Oorspronkelijk luidde het: „De Kardinael, in priesterlyk gewaed (...) was op eene menigte bisschoppen gezeten; waervan de eene met het hoofd, de andere met de voeten onder uit des Kardinaels kleederen kwam. — En dan heeft Godmaert my dit toonende, gezegd: hy broeit maer de jongskens zullen toch geene pluimen krygen; daer zullen wy, Belgen, wel voor zorgen'' (IW 105). In de tweede en volgende uitgaven wordt dat: „De Gouvernante, in haer plegtgewaed, was in eenen kinderstoel gezeten, en trok een belagchelyk gelaet; haer sceppter was een klater, hare kroon een valhoed. De Graef de Berlaimont hield haer vast by eenen leiband, terwyl aen de andere zyde, de getrouwe nederlandsche edelen, zoo als d'Aerschot, d'Aremberg en andere, haer suiker en lekkerny aanboden, om haer het schreijen te beletten, alzoo zy langs achter door eenen bedelaer of Geus, met eene zweep geslagen werd. — En dan heeft Godmaert, my dit toonende, al lagchende gezegd: zie, dit is Madame, naer het leven afgebeeld'' (2/108).

8. H. CONSCIENCE, *In 't Wonderjaar (1566), Historische tafereelen uit de XVIe eeuw*, Antwerpen, Drukkerij J.S. Schoeseters, 1837, IV + 191 pp. — Naar deze eerste uitgave wordt verder in de tekst verwezen met IW, gevolgd door het nummer van de bladzijde. De enige bewerking van de oorspronkelijke uitgave dateert uit de tijd van de Duitse bezetting: H. CONSCIENCE, *In 't Wonderjaar (1566)*, Brussel, 1944. — Een fascimile van de eerste uitgave verscheen in 1983 onder auspiciën van de Vlaamse service-club Marnixring.

9. H. CONSCIENCE, *Het Wonderjaar (1566), Historische tafereelen uit de XVIe eeuw*, Antwerpen, Drukkerij L.J. De Cort, 1843, 206 pp. — Naar deze tweede uitgave wordt verwezen met het cijfer 2, gevolgd door een schuin streepje en het nummer van de bladzijde.

De B i j b e l — wapen en toeverlaat van de protestanten — wordt zoveel mogelijk door een kruisbeeld vervangen. In de eerste uitgave ligt „de Bybel geopend tot het afleggen der eeden” (IW 8), in de tweede uitgave staat in de plaats daarvan „een ebbenhouten kruisbeeld” (2/4).

„De Bybel, dat ik zwere!” (IW 17) wordt: „Ik zal mynen eed doen, mits gy het wilt!” (2/16) „Nu werdt den Bybel op de tafel gebragt” (IW 17) wordt uiteraard: „Nu werd het Kruisbeeld op de tafel gebragt” (2/16).

Alleen in combinatie met het kruisbeeld vindt de Schrift nog enige genade, zo in de beschrijving van de rechtszaal: „Een groot kruisbeeld, kunstig met zwart en rood hout ingelegd, en een open Evangelieboek met zilveren sloten versierd, lagen op het tapyt der tafel. Twee dolken waren kruiswyze, ten teeken van bloedige justitie, op de bladen van het Evangelie geplactst” (2/103).

Ook de kreet „Leve de G e u z e n!” moet eraan geloven, althans voor zover hij door de Geuzen zelf wordt gebruikt. „Welkom! — en leve de Geuzen!” (IW 9) wordt: „Welkom! Welkom!” (2/5). Andere passages met „Leve de Geuzen!” worden geschrapt of door een nieuwe tekst vervangen. Alleen veel verder in het verhaal, en in de mond van het gepeupel vindt de kreet nog genade: „By alle kruispunten stonden hoopen volks; eene algemeene koorts scheen onder hen te zyn. Leven de Geuzen! weêrgalmde door de gansche stad” (2/127-128).

Zelfs de loutere benaming „Geus” schijnt inmiddels zoveel als een vies woord te zijn geworden. Ze sneuvelt dan ook herhaaldelijk, zo bijvoorbeeld in de eedformule „dat gy uwe broederen de Geuzen overal zult bystaen” (IW 17). Inzonderheid als eretitel wordt „Geus” onverbiddelijk geschrapt. Als Schuermans zich met Lodewijk verzoent, zegt hij oorspronkelijk: „Wy zyn de beste vrienden der wereld, op voorwaerde dat gy den naem van Geus als eene waerdigheid aenveerd” (IW 38). In 1843 valt die voorwaerde gewoon weg.

Heel wat belangrijker dan de voornoemde wijzigingen, respectievelijk schrappingen is het feit dat ook de karakters niet ongemoeid worden gelaten. Zo wordt de onstuimigheid van Lodewijk — de jonge edelman die de kant van de geuzen heeft gekozen en met de Spanjaard Valdès rivaliseert in de strijd voor het hart van Geertruid, de dochter van de geuzenhoofdman — aanzienlijk ingetoomd. Waar hij in de eerste uitgave dadelijk de hand aan het rapier slaat en zich er meteen toe bereid verklaart lastertaal met bloed uit te wissen, wacht hij in de verbeterde versie om zich te weer te stellen tot hij zich in staat van wettige zelfverdediging bevindt: „Schuermans wilde met geweld den jongeling dooden; doch deze, zich in levensgevaer ziende, trok zynen degen uit de scheede” (2/7).

Hij aarzelt nu ook om zo maar dadelijk op de gezondheid van de Geuzen te drinken: „Zal ik drinken op de gezondheid der vyanden van mynen Godsdienst?” (2/10) vraagt hij zich vertwijfeld af.

Op de koop toe wordt hij heel wat minder anti-Spaans: „ik zou de Spanjaerden haten, indien zy de eenige verdedigers des Geloofs niet waren” (2/10).

En verder: „ik aenzie ze als den eenigsten vasten dyk, die nu de hervorming en de aenvallen tegen onzen Godsdienst nog kan tegenhouden” (2/10-11). Als hij dan toch op de gezondheid van de Geuzen drinkt, vraagt hij God publiekelijk hem dat te vergeven „indien ik eene zonde doe” (2/12).

Het wordt een twijfelaar: „Lodewyk, alhoewel door de woorden van Godmaert ontroerd, hield zich stil — overpeinzende, in twyfel, het geen hy gehoord had” (2/16). Hy zweert dan ook niet langer onvoorwaardelijk, maar „op voorwaarde dat gy nooit iets tegen het Katholyk Geloof ondernemet” (2/17).

Andere personages worden dan weer strijdlustiger, zoals de schilder Van Hort. Op de opmerking van de waard uit „Het Varcken”, die het niet zo erg vindt dat de beeldenstormers „dit eens altermael aen stukken slagen”, en die beoogt dat er ook daarna nog Antwerpse kunstenaars zullen zijn, reageert de Van Hort van de eerste uitgave vrij sullig: „‘Dat weet ik’ antwoordde Van Hort, het hoofd schuddend ‘maer de Nakomelingen zullen mynen naem niet kennen!’” (IW 42).

Vanaf 1843 reageert hij heel anders: „‘Wie spreekt u aen?’ viel Van Hort tegen den weerd uit ‘wat kennis of wat gevoel hebt gy? Daer even betreurdet gy met my de gevaren der kunstschaten onzer stad; nu zyn zy u niets meer, omdat er Geuzen in uw huis komen drinken. — Gy kent slechts eenen God: den God van het goud; eene kunst: de kunst om geld te winnen, onweerdige!’” (2/49).

De hagepredikers worden nu rasechte provocateurs, die direct tot de Beeldenstorm aanzetten. Aanvankelijk beperken ze er zich toe, „te doen gelooven dat het gebruik der beelden en het aenroepen der Heiligen een doemenswaerdige afgodendienst was” (IW 44). In de tweede uitgave pogen ze in de plaats daarvan „de aenhoorders tot het breken der beelden en het verwoesten der kerken op te maken” (2/51).

Ook hun publiek gaat enigszins anders reageren: „Het volk, dat alles geloof wat het wenscht te gelooven, en zeer op nieuws uit is, luisterde met eerbied en aandachtigheid de predikatie na” (IW 44) wordt verkort en gewijzigd tot „Het volk luisterde met nieuwsgierigheid” (2/51).

Andere personages uit de eerste versie worden geheel of gedeeltelijk uitgevlakt. Dat is onder meer het geval met de figuur van de inquisiteur Fernando Ortado. Met hem verdwijnt een ruim gedeelte van hoofdstuk VI, dat oorspronkelijk werd ingezet met een uitvoerig gesprek tussen deze Ortado en Valdès, gesprek dat, ter wille van de couleur locale, gedeeltelijk in het Spaans was weergegeven en dat kan worden samengevat als: „Barbertje moet hangen”. In de aangepaste versie treedt deze Ortado nog wel even op tijdens het proces, maar onder tusschen blijkt hij tot bijzitter te zijn gedegradeerd.

Daarnaast is er natuurlijk de figuur van pater Franciscus, die in de tweede editie bijna overmatig aan belang wint. Helemaal nieuw was die figuur wel niet. Ze duikt immers al op het einde van de eerste uitgave op, met het oog op het

inzegenen van het huwelijk van Geertruid met Lodewijk. In de tweede uitgave echter maakt pater Franciscus zijn entree al in het tweede hoofdstuk en wordt hij uitvoerig gekonterfeit: „Het was een man van by de zeventig jaren, lang van gestalte en niet gekromd door den ouderdom; hy hield zich regt, alhoewel alle zyne bewegingen verzeld waren van bevende rilling. Zoodra hy de kap van zyn habbyt op den rug geworpen had, kon men, niet zonder een gevoel van eerbied, zyn statig hoofd beschouwen; zyn schedel, die als een spiegel het daglicht weërkaetste, was omvangen door eenen krans van zilverwitte haren: de kroon die de voorbygesnelde jaren om zyn hoofd gevlochten hadden. Op zyn gerimpeld en schoon gelaet blonk goedheid en liefde tot God, terwyl in zyne weifelende oogen eene diepe droefheid te lezen was” (2/20).

In de tweede uitgave hebben ook de verkrachte vrouwen en onteerde dochters het veld geruimd, met uitzondering van Helena, de bruid van de rover Wolfgangh. Die wordt evenwel niet langer door de Spanjaard Bentunaro ontmaagd, maar door ene Alfons de Noirmont. Het zal de katholieke censoren uit die tijd niet hebben belet zich blijvend af te vragen of er in een roman wel sprake mocht zijn van dergelijke feiten.

No sex, please: we are Flemish. Op grond van dat principe worden de mannen in het nieuwe *Wonderjaer* weliswaar niet letterlijk ontmand, maar de vrouwen er toch tot op zekere hoogte ontvrouwelijk. De natuurlijke bekoorlijkheden van Geertruid worden er in elk geval volkomen doodgezwegen. In dat opzicht viel er in de eerste uitgave nochtans niet zoveel te beleven: „De maegdelyke borsten waren zediglyk onder haer keurslyf geprangt en aen een wereldsch oog ontdoken” (IW 21).

Merkwaardig daarbij is, dat Conscience later wél nader zal ingaan op de verschijning van zijn jonge heldinnen en het accent zal laten vallen op hun kleding. Een voorbeeld: van Cilia Roosens, de heldin uit *Eene verwarde Zaak* (1874), wordt gezegd: „Zij droeg een kleed van groene stof met roode bloemen, en een keurslijf, zeer spannend en voor de borst geregen. Hare armen waren bloot tot aan den elleboog; boven het haar, van alle kanten op het voorhoofd te zaam getrokken, had zij eene kanten muts met fladderende boorden. Maar het liefelijkste in gansch haren tooi was een groote bonte doek, op haar hoofd vastgespeten, en met zwierige plooiën van wederszijden op hare schouders dalende, zoodat het rein ovaal van haar zoet gelaat daarin als in een kleurige omlijsting was gesloten”¹⁰.

Tussen haakjes: toevallig weten we wie model heeft gestaan voor deze Cilia Roosens. Het was Treeske Geerts, de dochter van „Lamme Gisj”, de kastelein van de herberg in Halle waar Conscience in zijn Brusselse tijd vaak verbleef. Georges Eekhoud heeft ze op zijn beurt uitgetekend „zooals ze in dien tijd

10. H. CONSCIENCE, *Eene verwarde zaak*, s.l. (Dworp), 1983, p. 58.

was: jonge, mooie boerin, bruin meiske, met bacchante-vormen, roze en geamberd, figuur uit een doek van Jordaens''¹¹.

Vooraf dus geen intimiteiten in het *Wonderjaer*. In de eerste uitgave voelt Geertruid nog „het vuer van Lodewyks borst door hare kleederen (...) dringen'' (IW 27), maar in de latere edities voelt ze niets meer. Daaruit blijken overigens ook alle kussen zorgvuldig te zijn verwijderd. Zelfs de herinnering eraan wordt gebannen. Lodewijk denkt bijgevolg niet langer „aen zyne lieve Geertruid, wiens minnekus hem nog warm op het voorhoofd brandde'' (IW 44), maar gewoon „aen Geertruid, wier liefderyk vaerwel hem nog in het oor suisde'' (2/52).

Ook de verbeelding wordt omgebogen. Tussen Borgerhout en het Zoerselbos kwam in de geest van de rustig verder dravende Lodewijk „Geertruids beeld, zich steeds levend en toelachend mengen'' (IW 45). In de oorspronkelijke versie volgen daarop logischerwijs fantasieën in verband met die eigenste Geertruid:

„Is ooit een zuiverder meisje van God ter wereld gestuerd' sprak hy by zichzelf 'zy heeft my by den eersten blik gemind; niet vragende of ik haer geluk of ongeluk zou toebrengen. — Zy heeft haer blind en zwak op myne borst laten neêrhangen en gezegd: — ik min u Lodewyk. Oh dien stond, dat zy als een Engel door liefde geprangd, op myn hart een vonnis scheen te wachten; en met hare tranende blaeuwe oogen in myne ziel scheen te willen dringen: — dien stond zal ik nooit vergeten; en zoo ik by den eeuwigen Rechter verschooning kryg, vraeg ik niets — niets meer, dan nog eenmael zulke wellustige oogenblikken weder te vinden...'

Nu liep hy met zyne gedachten wyd in het toekomstige, en verbeeldde zich aen Geertruid, door priesters zegen, voor eeuwig gehecht te zyn. De heerlyke naem van Vader werd hem, als door de wind toegebracht, en de bladen der klaterende populieren, schenen denzelfden zachtjes te herhalen. Daer vóór hem, liep zyn eerstgeborene zoon, Lodewyk. — Dáér zat zyne lieve Geertruid, zichzelf in een zuigend dochttertje spiegelende... En hy, Lodewyk, door liefde en zuivere wellust opgetogen, deed dan een minnekus, ten loon harer moederlyke zorg, op haer voorhoofd nederdalen. — En de wind als een verrader ontstool Lodewyks brandende zoen, en vlood er, door de boomen des wouds, mede weg.

Zulke geluksdroomen verzelden den jonker op zyne reis, en nimmer ging het meisje uit zyn aenzicht'' (IW 45-46).

Een heel ander visioen overvalt Lodewijk op dezelfde plaats in de volgende uitgaven: „Op eens versomberde zyn gelaet; zyn hoofd zonk neêr op zyne borst;

11. J. DE MAEGT, *Ontmoetingen*, Gent, 1943, p. 120.

de toom ontsnapte aen zyne achtelooze hand... Dáér, voor hem, was de baen als in eenen schouwburg veranderd. Hy zag in de verte allerlei schriktooneelen, die hem door zynen droomenden geest werden voorgeschetst. Met zyne oogen halsstarrig van onder zyne gezonkene wimpers blikkende, scheen het hem, dat hy onteltyke menschen elkander zag vermoorden; tusschen hen herkende hy zyne vrienden en kennissen als ook de predikers van het Luisbeke-laer: stroomen bloeds rolden rookend over de baen en slepen de lyken der vermoorden met zich: een akelig krygsgeschreeuw heerschte over de velden... Weldra rees uit dit bloedbad een statige tempel in de hoogte. De jonker zag, in denzelfden, een groot getal Priesteren, die met de armen ten hemel voor den altaer gekniel'd zaten... Eensklaps kwamen duizende mannen als razende dieren ten tempel in geloopten: zy rukten de Priesteren by hunne gryze haren achterover van de trappen des altaers, en sleurden ze, onder het uitbraken van ongehoorde lasteringen, langs den vloer. — En dan, dan zag hy den altaer met slyk bedekken, en vuiligheid als eene uitdaging ten hemel werpen! ... Nog zag hy eene wraekroepende, eene bloedige heiligschendery; ... maer hy sloot de oogen met schrik en benaewdheid... De stem van God klonk als een donder in den tempel: zyn vloek en zyn bliksem vielen te gelyk op de schenders: de tempelmuren stortten in: de aerde opende zich, en uit eene zee van vuer klom het wee! wee! der verdoemden verward en yslyk in de ooren van Lodewyk, die met eenen schreeuw uit dien naren droom ontwaekte'' (2/52-53).

Andere wijzigingen zijn, althans in ruimere zin, van stilistische aard. De interpunctie, b.v., wordt op bepaalde plaatsen verbeterd, wat overigens niet belet dat heel wat overbodige komma's de correctie overleven. Ook sommige spelfouten blijven in de tweede uitgave nog onverbetert, maar daarnaast zijn er toch een ruim aantal — ook op het stuk van de verbuiging — die niet aan Conscience's aandacht zijn ontsnapt. Vrij systematisch zijn in dat opzicht tevens de pogingen om de spelling van het *Wonderjaer* in overeenstemming te brengen met de zgn. Commissiespelling¹².

Ten slotte zijn daar de talrijke wijzigingen met betrekking tot het woordgebruik. Ook al waren die niet allemaal even noodzakelijk, toch brengen ze niet zelden een zuiverder toets aan. Opvallend is daarbij de tendens naar een zekere stilistische versobering, die vooral in *Jacob van Artevelde* (1847) duidelijk zal worden, maar waarvan reeds hier onmiskenbare sporen te ontdekken vallen. Door dit alles heeft Conscience, bij het bewerken van de eerste uitgave van het *Wonderjaer*, eerlijk gepoogd taal en stijl van het boek te verbeteren, en is hij daar tot op zekere hoogte ook in geslaagd.

Belangrijker is evenwel de ideologische omwerking van het oorspronkelijke boek. Daarbij gaat de auteur zo ver als maar enigszins mogelijk is. Het resul-

12. „Beslissing der Koninglyke Taelcommissie van 18 Augustus 1839'', in: *Belgisch Museum*, III (1839), p. 289.

taat is, dat de geestdrift voor de Geuzen wordt ingetoomd, de haat tegen de Spanjaarden gemilderd. Het centrale thema van de eerste uitgave — de vaderlandsliefde — blijft weliswaar behouden, maar een tweede thema krijgt nu een even sterke klemtoon: dat van de trouw aan het katholieke geloof.

Wezenlijk is Conscience nochtans altijd zichzelf gebleven: een gelovig liberaal, die na 1842 doelbewust katholiek schreef. Echt paaps is hij nooit geworden. De figuur van pater Franciscus is dan ook uniek in zijn werk. Zelfs in zijn dorpsverhalen blijkt hij niet de minste behoefte te hebben aan een evenwaardige uitbeelding van de pastoor. In *Eene verwarde Zaak*, b.v., vernemen we over de pastoor van Beersel niet veel meer dan dat hij het dansen had verboden¹³.

Na zijn „opzienbarend-gepassioneerde begin in vrijzinnige richting”¹⁴ — wat de eerste druk van *In 't Wonderjaer* ongetwijfeld was — is Conscience geleidelijk geëvolueerd naar een soort pluralisme avant la lettre, ook op politiek gebied. Alleen daardoor is hij overigens kunnen worden tot wat hij in de laatste periode van zijn leven ook voor de buitenwacht is geweest: „de man van geheel Vlaanderen”¹⁵.

Petunialaan 29
8400 Oostende

13. *Eene verwarde zaak*, p. 45.

14. G. DEGROOTE, „Onuitgegeven en weinig gekende brieven van Hendrik Conscience”, in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XX (1966), p. 125.

15. J. VAN BERGEN, „Hendrik Conscience: de man van heel Vlaanderen”, in: *Dag van de Marxring* 1983, pp. 27-29.

Bruno DE WEVER
Staf DE CLERCQ

Uitgeverij Grammens Brussel 1989

D/1989/3986/02

240 blz. Prijs 950 F, luxe-gebonden editie 1.250 F.